

КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАКТИВНИХ ТА РЕСПОНСИВНИХ РЕПЛІК АДРЕСАТА В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто реактивні та респонсивні репліки адресата у сучасному англомовному діалогічному дискурсі з огляду на когнітивну природу їхнього породження та прагматичну направленість їхньої реалізації у міжособистісній взаємодії. Визначено три етапи побудови реплік адресата: семантичний, прагматичний, інтеракційний, а також окреслено різницю між реактивними та респонсивними репліками на основі теорії мовленнєвих актів.

Ключові слова: адресат, реактивні репліки, респонсивні репліки, теорія мовленнєвих актів.

Лукьянец М. Г. Когнитивно-прагматические особенности реактивных и респонсивных реплик адресата в современном англоязычном диалогическом дискурсе. В статье рассмотрены реактивные и респонсивные реплики адресата в современном англоязычном диалогическом дискурсе, учитывая когнитивную природу их порождения и прагматическую направленность их реализации в межличностном взаимодействии. Определены три этапа построения реплик адресата: семантический, прагматический, интеракционный, а также определена разница между реактивными и респонсивными репликами на основе теории речевых актов.

Ключевые слова: адресат, реактивные реплики, респонсивные реплики, теория речевых актов.

Lukianets M. G. Cognitive and Pragmatic Features of Addressee's Reactive and Responsive Replies in Contemporary English Dialogical Discourse. The article focuses on the addressee's reactive and responsive replies in the contemporary English dialogical discourse given the cognitive nature of their creation and pragmatic value of their implementation in interpersonal interaction. Three creation stages of the addressee's replies (semantic, pragmatic, and interactive) are distinguished. In addition, the difference between reactive and responsive replies is analysed on the ground of Speech Act Theory.

Keywords: addressee, reactive replies, responsive replies, Speech Act Theory.

Сучасні дослідження у галузі дискурсивного аналізу відображають зростання інтересу вчених до адресата комунікації. Ключовим питанням є дослідження природи створення та функціонування реплік адресата у потоці діалогічного мовлення та з'ясування їхнього прагматичного впливу на перебіг міжособистісної взаємодії. Встановлення вагомості респонсивних реплік у діалогічному дискурсі обумовлює **актуальність** цієї розвідки.

Мета статті полягає у з'ясуванні когнітивно-прагматичних особливостей створення та функціонування реактивних та респонсивних реплік адресата в сучасному англомовному діалогічному дискурсі. Мета роботи передбачає вирішення таких **завдань**: 1) опис процесу побудови відповіді адресата на репліку адресанта від сприйняття інформації до висловлення респонсивних реплік; 2) встановлення вторинної природи респонсивних реплік; 3) розмежування реактивних та респонсивних реплік на основі теорії мовленнєвих актів.

Об'єктом дослідження є реактивні та респонсивні репліки адресата у сучасному англомовному діалогічному дискурсі.

Предметом дослідження є когнітивно-прагматичні особливості породження та реалізації реактивних та респонсивних реплік адресата у діалогічному дискурсі.

У діалогічному мовленні є незаперечним фактом те, що його учасники (адресант і адресат) виступають і в якості слухача, і мовця. Цей факт передбачає одночасне протікання в їх свідомості процесів сприйняття і породження мовлення. Підґрунтям для дослідження респонсивних стратегій і тактик як способів реагування адресата на репліки адресанта слугують теорія ментальної репрезентації та ситуативних моделей комунікації (Ф. Джонсона-Лерда) [Johnson-Laird 1983, с. 71–115] і теорія когнітивних стратегій аналізу дискурсу (Т. ван Дейка, В. Кінча) [Дейк ван 1998, с. 153–211]. У ході нашого дослідження, з огляду на когнітивну модель діалогу Т. ван Дейка, встановлено, що безпосередньому процесу реагування учасника діалогу передують сприйняття адресатом ініціюючої репліки адресанта та миттєвий когнітивний процес обробки цієї інформації у свідомості адресата. Увесь процес протікання реагування: від сприйняття інформації до висловлення респонсивної репліки, – можна умовно розділити на три етапи: *семантичний, прагматичний, інтеракційний*. Кожен з етапів дозволяє розглянути особливості побудови відповідей

адресата на протипагу ініціюючим реплікам адресанта з позиції їх когнітивно-прагматичної значущості.

Семантичний етап реагування адресата ініціюється сприйняттям реплік адресанта, які у ході когнітивних процесів переробки інформації трансформуються у структуровану послідовність пропозицій, між якими встановлюються когерентні зв'язки. Під *пропозицією* розуміємо семантичний інваріант, спільний для кількох речень, що утворюють цілісне висловлення мовця. Зв'язок між репліками співрозмовників забезпечується завдяки тематичному узгодженню сприйнятої інформації, яка зберігається у робочій семантичній пам'яті учасників діалогу [Дейк ван 1998, с. 157]. Побудова нових пропозицій у відповідь адресанту враховує когерентні зв'язки між репліками комунікантів: причини, наслідку, умови та ін. Тож, у діалогічному дискурсі репліки адресата на семантичному рівні конструюються з урахуванням попередніх реплік (як власних, так і адресанта), забезпечуючи смислову цілісність комунікації та адекватність реагування. Обмін репліками у міжособистісній взаємодії виявляє можливість різнопланового реагування адресата залежно від його сприйняття пропозиції адресанта та планування власної відповіді, яке, однак, семантично має бути в тематичних рамках діалогу. Розглянемо приклад:

"You ready?" [Miguelito]

"Ready," Trent said and watched the mestizo vault one-handed on to the cabin top for a quick word with the vaquero at the mast (Doherty : 27).

Реагуючи на запитання адресанта, адресат сприймає та розуміє зміст попередньої репліки як пропозицію, тобто цілісне висловлення співрозмовником прохання піднятися на борт яхти. Відтак, він вибудовує свою відповідь із врахуванням семантики почутого, погоджуючись на конкретну запропоновану дію.

Реагування адресата на *прагматичному етапі* передбачає включення до семантичної обробки сприйнятої репліки адресанта її прагматичного аналізу, оскільки сутність мовленнєвої взаємодії вимагає від адресата не лише розуміння змісту сказаного, але і його прагматичного наповнення [Дейк ван 1998, с. 160]. Останнє перетворює пропозицію адресанта на мовленнєвий акт, який функціонує в конкретному прагматичному контексті. Інтерпретація адресатом репліки адресанта з огляду на знання, вірування, бажання, мотиви співрозмовника, а також умови реалізації діалогічної взаємодії надає репліці адресанта додаткового значення, перетворюючи її на дію, наприклад: погрозу, запрошення, пораду та ін. Окремі репліки-пропозиції учасників діалогу не сприймаються ізольовано, оскільки мовленнєві акти адресата розуміються співвідносно до мовленнєвих актів адресанта та водночас ініціюють подальші репліки адресанта у діалозі. Наприклад:

"Tomorrow would be great. About what time do you think you'll be ready to come?" [Sharon]

"Mid-afternoon – would that be all right?" [Kathleen]

"Perfect. See you then. Bye" (Falk : 4).

Респонсивна репліка Кетлін на пропозицію подруги переїхати до неї окрім згоди, імпліцитно вираженої через обговорення часу зустрічі, виявляє також мовленнєвий акт, що спонукає адресанта до повторного підтвердження висловленої ідеї.

Інтераційний етап реагування відбувається паралельно до семантичного та прагматичного етапів. На аналізованому етапі репрезентується актуалізована соціальна ситуація, коли адресат реагує на репліки адресанта з урахуванням не лише семантики текстових елементів дискурсу, контекстуальних позамовних чинників комунікації та компонентів його внутрішньої прагматично-мотиваційної бази, але й соціального контексту мовленнєвої взаємодії. Респонсивна репліка вибудовується на основі знань адресата про правила діалогічної взаємодії та інформацію про адресанта з метою досягнення релевантного реагування у діалозі. Зокрема:

"Mummy, are you ready yet?" *The impatient voice* of her seven-year-old daughter. **"I mustn't be late again."** Ashi glanced at the carriage clock on the dressing table. ...*Eight thirty.*

"Don't worry, darling," she called back. **"There's plenty of time"** (Strong : 73).

Учасники вищеподаного діалогу дотримуються соціальних ролей матері-дитини, при чому, у відповідь на стривожене запитання доньки мати реагує заспокійливо, враховуючи свій попередній досвід з позиції дорослого.

Інтеграція семантичного, прагматичного та інтеракційного етапів реагування є когнітивно-прагматичною основою перебігу діалогу, яка визначає взаємозв'язок процесів сприйняття реплік адресанта та породження релевантних відповідей на них з огляду на специфічні умови здійснення міжособистісної взаємодії та прагматичні наміри адресата.

Спираючись на теорію мовленнєвих актів Дж. Остіна [Austin 1975, с. 166] та Дж. Серля [Searle 1969, с. 65], розглядаємо відповідь адресата як вторинний мовленнєвий акт, оскільки репліки адресата, які слідують за ініціюючими висловлюваннями адресанта, подібно до останніх, співвідносні із локутивними, іллокутивними та перлокутивними актами.

Локутивна природа респонсивих реплік полягає у проголошенні, тобто вербалізації адресатом висловлювання, яке має фонетичну, лексико-граматичну і семантичну структури, формуючи цілісне значення. Локутивні репліки виражають формальне значення речення безвідносно до його функції в діалогічному дискурсі та становлять мовну базу втілення подальших мовленнєвих актів.

Іллокутивна сутність респонсивих реплік відображає не тільки значення вираженої адресатом пропозиції, але й комунікативну мету цього висловлювання [Wiegand 2010, с. 29–31]. Аналізовані репліки наділені *іллокутивною силою* та вказують на інтенційний стан адресата, репрезентують зміст респонсії, за допомогою якої адресат повідомляє адресанту свої наміри. Відповідно, респонсивна репліка може бути класифікованою як обіцянка, погроза, інформування, переконання, захист, звинувачення тощо. Наприклад:

“I want you to believe that. Can you give me one more day to come up with something? ... Is that all right?”[Dorothy]

“Sure,” I said with a smile. “But I’ll make a deal with you. We’ll give it your one more day and then I’ll go and plague someone else” (Falk : 5).

Респонсивна репліка адресата має одночасно іллокутивну силу обіцянки (*Sure*) та погрози (*I’ll go and plague*) щодо адресанта Дороти.

Перлокутивна природа респонсивих реплік полягає у навмисному впливі адресата задля досягнення задуманого результату, що має *перлокутивний ефект* на адресанта, що змінює ситуацію спілкування, поведінку адресанта, його думки та почуття. Наприклад:

“It’s far too dangerous. Any creature that could eat hundreds of rugby balls could swallow us in one go” [Endill]

“I promise you won’t get into trouble,” Mould pleaded. “I know the last time we did but I got over-excited. It won’t happen again... Nobody will know about it. ... It’s not dangerous. I’ve got it all worked out.”

Endill thought it over for a few moments. It sounded risky but it might help take his mind off not being able to meet the Bookman. And if it did work he wouldn’t have to build his plane.

“I’ll help a little,” he said. “But I’m not going anywhere near the sea” (McDonald : 9).

Респонсивна репліка Молд направлена на переконання адресанта Енділа у безпеці його задуму, що вербально виражено *promise, won’t get into trouble, won’t happen again, is not dangerous*. Перлокутивний ефект респонсивної репліки полягає у тому, що адресант змінює свою точку зору і погоджується на пропозицію адресата.

Тож, комунікативна взаємодія адресанта та адресата поєднує в одне ціле діалогічно зорієнтовані локутивні, іллокутивні та перлокутивні мовленнєві акти, які утворюють систему ініціюючих та респонсивих актів у потоці реплік адресанта та реакцій на них адресата.

Ключовим фактором у продовженні протікання діалогу є причини, чому адресат включається у комунікацію, породжуючи респонсивні репліки. Беручи до уваги когнітивно-прагматичні засади респонсивності, спрямовані на глобальну ціль – “досягнення порозуміння”, розрізняємо *реактивні* та *респонсивні репліки адресата*.

Аналіз ілюстративного матеріалу дослідження виявив, що в англomовному діалогічному дискурсі *реактивність реплік* адресата як його мимовільна та спонтанна

відповідь виявляється у стресових ситуаціях. Реактивна репліка є вторинним локутивним актом відносно первинного локутивного акту адресанта, тобто фонетичним, лексико-граматичним та семантичним виявом думки мовця. Водночас, реактивна репліка, функціонуючи в діалогічному потоці, набуває іллокутивної сили для передачі прагматичних намірів адресата.

Вербальні реакції часто мають клішований характер, оскільки адресат говорить перше, що спало на думку, миттєво реагуючи на репліку адресанта. Прикладами таких реакцій можуть бути короткі фрази ввічливості (*Hello!, Sorry!, Not at all!, Never mind!*), нецензурна та сленгова лексика (*Damn!, wanna, gonna, buzz off*), сказані адресатом автоматично, не задумуючись. Окрім того, реактивні репліки можна включати кілька речень, коли реакція має захисний чи оборонний характер, адресат виправдовується, пояснюючи причини своїх попередніх дій, але не вибудовує стратегії впливу на адресанта. Наприклад:

“Is Hindley Foster,” he asked, acidly, “proposing to come again?”

She lifted her eyes and stared straight at him. There was a flicker of response in them which Brian had not seen for a very long time.

*“I suppose he might,” she answered. And then, “Brian, **don't misunderstand the situation, please**. I just find it easier to talk about... this illness with someone I hardly know. **I can't explain**” (Street : 72).*

Репліка дружини, хоч і є спонтанною реакцією виправдання перед чоловіком, яка підтверджується невербальними засобами: поглядом (*stared straight at him, a flicker of response*) та паузою перед представленням причини своїх дій, – однак має іллокутивну силу: пояснити власну поведінку.

Спонтанна реакція та відповідні реактивні репліки зумовлені невігідним становищем адресата, який або відчуває недовіру до адресанта, або не є достатньо проінформованим про тему розмови, або взагалі не знає, що робити в даній комунікативній ситуації. Адресат реагує, базуючись на емоційному досвіді та самопочутті в цей момент. Наприклад, адресат може відчути, що його волосся стає дибки, йому скручує шлунок, кров приливає до обличчя. Тож його емоції займають центральне місце, причому невербальні засоби комунікації набувають особливого смислового значення.

Перевагами реактивних реплік є їх правдивість, що дозволяє адресату виразити в змісті сказаного більше прагнення та стремління, зосереджених на особистісних цілях. Недоліками реактивних реплік є їх неконтрольованість, що часто призводить до комунікативних невдач у діалогічній взаємодії, оскільки емоційність домінує над раціональністю. Крім того, трапляються випадки, коли адресант навмисне провокує адресата на необдумані відповіді, представлені реактивними репліками. Розглянемо приклад:

“Frank?” [Charlotte]

He [Frank] continued to stare straight ahead.

“You must have been expecting me.”

Still there was no response.

“Why did you lie to the police?”

Now, at last, he did acknowledge her presence, with a faint nod and a stubborn extension of his lower lip.

“I did what you wanted me to do,” he said.

“What I wanted you to do?”

*“**Forget the whole thing. Leave me alone. Stop causing trouble to you and your family.**” (Goddard : 267)*

Адресат Френк, спантеличений звинуваченням своєї подруги Шарлоти, не може справитися з емоціями, його реакція спочатку – невербальна (*continued to stare straight ahead*), а потім у безвихідному становищі адресат жорстко реагує, використовуючи короткі наказові речення, що мають іллокутивну силу відстоювання своєї позиції.

Таким чином, реактивні репліки адресата передають рефлексивні, спонтанні реакції на репліки адресанта, що реалізуються за допомогою локутивного та іллокутивного

мовленнєвих актів і вираженні у англомовному діалогічному дискурсі як вербально, так і невербально.

На основі ілюстративного матеріалу виявлено, що *респонсивність* як цілеспрямована та зважена відповідь адресата виникає як результат на зовнішні подразники адресанта з урахуванням внутрішніх когнітивних процесів адресата.

Респонсивність адресата є пасивною за своєю природою, оскільки це друга репліка в діалозі, тобто відповідь на ініціюючу першу репліку адресанта. Відтак, респонсивні репліки, подібно до реактивних, мають вторинну природу і виступають як локутивний мовленнєвий акт адресата, тобто як формально-змістова єдність висловлення. Респонсивні репліки містять міркування та погляди адресата на висловлені адресантом ідеї, базуються на загальноприйнятих соціокультурних нормах мовленнєвої поведінки в конкретних комунікативних ситуаціях.

Респонсивні репліки також характеризуються іллокутивною силою висловлення, адже слугують для представлення прагматичних намірів адресата. Однак, на відміну від реактивних реплік, респонсивні репліки відзначаються перллокутивним ефектом, направленим на зміну поведінки адресанта. Зважаючи на те, що у випадку використання респонсивних реплік адресат керується не стільки емоціями, скільки логікою, він вибудовує стратегії своєї мовленнєвої поведінки та застосовує ряд респонсивних тактик. Таким чином, адресат здійснює контрольований вплив на перебіг діалогічної взаємодії, тобто замість підпорядкованої ролі, запропонованої йому адресантом, адресат на рівні з адресантом обирає для себе активну, ведучу роль у діалозі. Розглянемо приклад:

“But it's ridiculous, Holly, ridiculous and stupid.”

“What is ridiculous and stupid, Captain Rudakov?”

“You are an idiot to be here, you know that, Holly. It is unnecessary, it is a waste. You face fourteen years here...”

*“I know **the sentence of the court.**”*

“A man like you should not be here, you have no necessity to waste your life away here. The camp will destroy you, it destroys every man. You will be an animal when you leave here.”

*“I am **grateful for your concern,** Captain Rudakov.”*

“Are we to work together, Holly, or are we to fight?” ... If we work together then, perhaps, you will be here for a few months, if we fight then you are here for fourteen years”

“The coffee, Captain, it's foul” (Seymour : 18).

Респонсивні репліки Холлі у суперечці із капітаном Рудаковим набувають іллокутивну силу відстоювання своєї позиції за допомогою в'їдливого перепитування, що експліковано у репліці (*What is ridiculous and stupid...?*), аргументування судовим рішенням (*I know the sentence of the court*) та іронічної вдячності за турботу адресанта (*grateful for your concern*). До того ж, респонсивні репліки створюють перллокутивний ефект – вплив на адресанта. Капітан Рудаков, хоч і не задоволений, але під впливом переконливих респонсивних реплік Холлі змінює своє рішення та імпліцитно виражає свою згоду із нею.

Таким чином, респонсивні репліки адресата виявляють продуману, стратегічну мовленнєву поведінку адресата, що реалізуються за допомогою локутивного та іллокутивного мовленнєвих актів та мають перллокутивний ефект на адресанта.

Отже, дослідження процесу протікання реагування адресата у сучасному англомовному діалогічному дискурсі та виділення *семантичного, прагматичного, інтеракційного* етапів побудови адресатом відповіді дозволило охарактеризувати когнітивну-прагматичну природу породження і функціонування реактивних та респонсивних реплік, а також розмежувати їх на основі теорії мовленнєвих актів. Подальші дослідження передбачають розкриття комунікативно-соціальних особливостей реалізації реактивних та респонсивних реплік адресата у міжособистісній взаємодії з огляду на його статусно-рольові характеристики.

Література

Дейк ван Т. А. Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч. // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1998. – С. 153–211. Austin J. L. How to Do Things with Words. Second Edition / J. L. Austin; [ed. by

J. O. Urmson, M. Sbasal. – Cambridge : Harvard University Press, 1975. – 355 p. *Johnson-Laird P. N. Mental models: Towards a cognitive science of language, inference, and consciousness / P. N. Johnson-Laird // Cognitive Science Series. – 1983. – Vol. 6. – P. 71–115. Searle J. R. Speech Acts / J. R. Searle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 98 p. Wiegand E. Dialogue : the Mixed Game / E. Wiegand. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamin's Publishing Company, 2010. – 320 p.*

Список джерел ілюстративного матеріалу

Doherty P. C. Crown in darkness / P. C. Doherty. – London: Headline Book Pub., 1991. – 151 p. Falk M. Part of the furniture / M. Falk. – London: Bellew Pub. Ltd, 1991. – 146 p. Goddard R. Hand in glove / R. Goddard. – London: Corgi Books, 1993. – 404 p. McDonald S. The adventures of Endill Swift / Stuart McDonald. – Edinburgh : Canongate Pub. Ltd, 1990. – 116 p. Seymour G. Archangel / G. Seymour. – London: Fontana Press, 1983. – 125 p. Street P. Guilty parties / P. Street. – Bath [England] : Chivers Press, 1992. – 256 p. Strong T. Sons of heaven / T. Strong. – Sevenoaks, Kent: Hodder & Stoughton Ltd, 1990. – 154 p.

УДК 81'373=111

ЛУТ К.А., ІВАНІКІВ Л.І.

(Запорізький національний технічний університет)

ЕНАНТІОСЕМІЯ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджуються проблеми енантіосемії у сучасній англійській мові. Розглядаються різні підходи щодо тлумачення цього явища. Аналізуються лексичні енантіосемічні одиниці сучасної англійської мови.

Ключові слова: енантіосемія, антонімія, омонімія, енантіосемічні одиниці.

Лут К. А., Иванкив Л.И. Энантисемия в современном английском языке. В статье исследуются проблемы энантисемии в современном английском языке. Рассматриваются различные подходы к толкованию данного явления. Анализируются лексические энантисемические единицы современного английского языка.

Ключевые слова: энантисемия, антонимия, омонимия, энантисемические единицы.

Lut K. A., Ivanikiv L.I. Enantiosemy in modern English. This article addresses the issues of enantiosemy in modern English. Various approaches to the phenomenon are described. Enantiosemic units in the English language are analysed.

Key words: enantiosemy, antonymy, omonymy, enantiosemic units.

Лексичні одиниці будь-якої мови знаходяться у різноманітних відношеннях: тотожності, протилежності, подібності тощо. Але існують такі лексеми, в яких відношення протилежності є складовим компонентом їхньої семантики. Такі лексичні одиниці називаються енантіосемічними. Вони стали стрижневим моментом наукових досліджень деяких вчених: Р.О. Будагова [Будагов 1958], А.П. Грищенко [Грищенко 2002], О.М. Ільченко [Ільченко 2002], О.М. Соколова [Соколов 1980], Ф.П. Філіна [Філін 1972] тощо.

Вивчення явища енантіосемії розпочалося у другій половині ХІХ століття. Дослідженням цього феномену вперше зацікавилися такі вчені як К. Абель та В. Шерцль [Шерцль 1883], які пояснювали появу протилежних значень невизначеним змістом давніх коренів. Інтерес до енантіосемії значно зростає у другій половині ХХ століття. У поєднанні з іншими проблемами лінгвістики це явище досліджується у працях багатьох вчених: В.В. Виноградова [Виноградов 1960], Ф.С. Бацевича [Бацевич 1986], Р.О. Будагова [Будагов 1958], Г.Н. Гочева [Гочев 1975], М.М. Шанського [Шанський 1972] та ін.

На сучасному етапі вивчення цієї проблеми основними є питання про сутність енантіосемії, її особливості та місце серед інших лексико-семантичних категорій. Існує багато думок щодо місця енантіосемії серед інших явищ. Так, наприклад, більшість дослідників розглядає енантіосемію як різновид антонімії, оскільки в основі цих двох явищ лежить відношення протилежності (Р.О. Будагов, А.П. Грищенко, В.І. Кодухов). Інші вчені (Н.М. Бобух, Л.М. Полюга, В.М. Прохорова, М.М. Шанський) розглядають енантіосемію як частковий вияв омонімії. Підставою такого припущення є тотожність формального вираження і досить значне розходження у семантичному плані. Крім того, енантіосемія розглядається в межах полісемії (Ф.С. Бацевич [Бацевич 1986], Т.А. Космеда [Космеда 1987]).

Як бачимо, дослідження енантіосемії викликають значний інтерес серед науковців, але багато питань ще залишаються нерозв'язаними, що зумовлює **актуальність** нашого